

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Haziran / June | 2023/9/1

SARF İLMİ VE BAZI ÂYETLERİN AÇIKLANMASI BAĞLAMINDA BU İLMİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

*An Investigation on the Importance of this Science in the Context of Morphology and
Explanation of Some Verses*

MUHAMMED MEŞHUD HAKÇIOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Van, Türkiye.

Assistant Professor, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Basic
Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Van, Türkiye.

muhammed_yyu@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3894-2231

MUHAMMED ŞEHİT HAKÇIOĞLU

Araştırma Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Van, Türkiye.

Research Assistant, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Van, Türkiye.

sehithakcioglu@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4126-5983

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 23.01.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 04.03.2023

Yayın Tarihi | Published: 15.06.2023

Atıf | Cite as

Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud – Hakçıoğlu, Muhammed Şehit. "Sarf İlmî ve Bazı Âyetlerin Açıklanması Bağlamında Bu İlmînin Önemi Üzerine Bir İnceleme". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 42-55. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.03>

Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud – Hakçıoğlu, Muhammed Şehit. "An Investigation on the Importance of this Science in the Context of Morphology and Explanation of Some Verses". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 9/1 (June 2023), 42-55. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.03>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Sarf İlimi ve Bazı Âyetlerin Açıklanması Bağlamında Bu İlmin Önemi Üzerine Bir İnceleme

Öz

Arapça'nın temel disiplinlerinden biri olan sarf/morfoloji, kendi sistemi içerisinde ortaya koyduğu kaideler bağlamında kelime yapısındaki değişiklikleri açıklamayı hedefleyen bir ilimdir. Kelimenin yapısındaki asıl ve zâid harfleri tespit ederek bu harflerin sahîh ya da illetli olup olmadığı gibi kelime biçimini, çatusını, kipini ve buna bağlı olarak anlamsal yansımalarını açıklamaya çalışır. Ortaya koyduğu kurallar ışığında sözcüğün yapısındaki değişimlerin tespitine yoğunlaşmakla beraber, bu değişimlere bağlı olarak meydana gelen anlam inceliklerini de ele alır. Sarf ilminin ortaya çıkışı nahiv ilminin ortaya çıkış serüveniyle doğrudan bağlantılıdır ve her ikisi Arapça ilminin iki temel yapı taşı oluşturmaktadır. Dilbilimsel araştırmaların ortaya çıktığı erken dönemden itibaren, kelimenin yapısıyla ilgili açıklama ve tahlillerin kaynaklarda çokça yer alması, gerek dinî gerekse edebî metinlerin anlaşılmasında sarf ilminin önemini ortaya koymaktadır. Bununla beraber sarf ilminin, müfessirin bilmesi zorunlu ilimler kategorisinde sayılıp sayılmayacağıyla ilgili metodolojik düzeyde bir ittifakın olduğu söylenirse de tefsir için bu ilmin önemi hususunda bilginler hemfikirdirler. Sarf ilmi, bazı çağrışımlarının ortaya çıkarılmasında ve kesin anlamlarının açıklığa kavuşturulmasında nahiv ilminden az olmayan bir öneme sahiptir. Zira morfolojik yapı âyetlerin içeriğini açıkladığından bu ilimde derinleşmek Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı i'câz yönlerin anlaşılmasına yardımcı olur. Bazen gramer kuralına aykırı görünen bir kullanım, düşünmeyi ve o kullandığı i'câz yönünü araştırmayı gerektirir. Kelimenin yapısı ve kullanımı iyice araştırıldığında ilâhî buyruğun gayesi çok iyi anlaşılacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in dil üslubu bütün lehçeler, dilsel kullanımlar ve lugatların fevkindedir. Bir kelimedeki dilbilgisi kurallarına uyulmaması ve bu kurallara uygun olarak akışın olmaması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönlerini açıklamada yardımcı olan faktörlerdendir. Zira Kur'ân-ı Kerîm yapılarından bazılarının ilk bakışta gramer veya morfolojik kuralı ihlal ettiği zannedilse de iyice bakıldığında âyetlerin siyâk ve sibakından bir maksat ve gaye için gerçekleştiği açıkça anlaşılacaktır. Bu yönüyle sarf ilmi, diğer ilimlerle ilgilenen âlimler için önemli olduğu gibi müfessirler için de önem arz etmektedir. Müfessirler, dilbilimin diğer disiplinleri gibi kelime yapısını analiz ederek biçimsel bazı özellikleri ortaya çıkaran sarf ilminden de büyük ölçüde yararlanmışlardır. Nitekim en doğru manaya ulaşma gayesiyle müşkil ve müşterek kelimeler arasındaki farklılıkları bu ilim sayesinde ortaya koyabilmişlerdir. Ayrıca bu ilmin kaidelerinden istifade ederek kelimenin türev/iştikâk ve yapı/siğa şeklindeki biçimsel özelliklerinden mananın inceliklerini kavrayabilmişlerdir. Zira bu ilim, kelimedeki bulunan birçok mânâyı ve farklı yönleri gösterebilmektedir. Kelimenin isim veya fiil olup olmadığı, değişim açısından ne olduğu bu ilim ile bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde sarf ilminin kaidelerini önemli kılan etkenlerin başında; lafızlardaki yapısal farklılığın âyetin i'râbını etkilemesidir. Cümle bağlamında gramer yönünü etkileyen kelime yapısı, bazı anlam farklılığına da yol açmaktadır. Aynı şekilde kelimedeki anlam ve yapı değişikliğine yol açan hareketler de manayı etkilemektedir. Çünkü kelimenin taşıdığı hareketler kelimenin hangi kalıpta olduğunu dolayısıyla hangi manayı ifade ettiğini gösterir. Ayrıca kelimedeki harflerin artması yapı ve anlamın artmasına neden olur. Bu ilmi bilmeyen biri kelimenin ism-i fail mi, ism-i mef'ûl mu olduğunu veya fiilin müteaddi mi, lâzım mı olduğunu veya sarf ilmiyle ilgili diğer konuları bilemediğinden kast edilen manayı anlayamaz ve kastedilmeyen yanlış anlamlar verir. Dolayısıyla morfoloji, Arap dilinin önemli bir dalıdır ve âlimler tarafından bu ilme büyük ilgi gösterilmiştir. Bu çalışmada sarf ilminin ortaya çıkışı ve bazı âyetler bağlamında bu ilmin manaya etkisi konusu ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmada ilk olarak sarf ilminin tanımı, konusu ve doğuşu ele alınacak ardından morfolojik delalet bakımından bazı âyetler ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarf İlimi, Kur'ân-ı Kerîm, Tefsîr, Yapı.

An Investigation on the Importance of this Science in the Context of Morphology and Explanation of Some Verses

Abstract

Sarf, one of the basic disciplines of Arabic, is a science that aims to explain the changes in the word structure in the context of the rules it reveals in its system. It tries to explain whether these letters are authentic or ill-gotten by identifying the original and zaid letters in the structure of the word. In addition to focusing on the determination of the changes in the structure of the word in the light of the rules it has put forward, it also deals with the subtleties of meaning that occur depending on these changes. The emergence of the science of consumables/morphology is directly related to the emergence of the science of nahw and both constitute the two basic building blocks of Arabic science. Since the early period of linguistic research and studies, the fact that the explanations and analyzes about the structure of the

word are abundant in the sources reveals the importance of the science of sarcasm in understanding both religious and literary texts. However, it cannot be said that there is a methodological consensus on whether the science of tafsir can be counted in the category of sciences that must be known by the commentator. The science of sarf plays no less than the science of nahw in revealing the connotations of the Qur'an and clarifying its precise meanings. Because the morphological structure explains the semantics of the verses, deepening in this science is an important factor in understanding some of the i'jaz aspects in the Qur'an. Sometimes a usage that seems contrary to the grammatical rule requires thinking and investigating the i'jaz aspect of that usage. When the structure and usage of the word are thoroughly investigated, the purpose of the divine command can be understood very well. Because breaking the rules of grammar in a word and lack of flow in accordance with these rules is an issue that needs to be considered. This is one of the factors that help explain the i'jaz aspects of the Qur'an. Because, although some of the structures of the Qur'an are thought to violate the grammatical or morphological rule at first glance, it is clearly understood that the verses were realized for a purpose and purpose when looked closely. In this respect, the science of sarf is important for scholars who are interested in other sciences, as well as for commentators. Commentators, like other disciplines of linguistics, have also benefited greatly from the science of sarf, which reveals some formal features by analyzing the word structure. As a matter of fact, with the aim of reaching the most correct meaning, they were able to reveal the differences between muskil and common words thanks to this science. In addition, by making use of the rules of this science, they were able to grasp the subtleties of meaning from the formal features of the word in the form of derivative/interference and structure/intention. Because this science can show many meanings and different aspects of the word. Whether the word is a noun or a verb and what it means in terms of change is known by this science. At the beginning of the factors that make the rules of the science of consumption important in the interpretation of the Qur'an; is that the structural difference in the words affects the action of the verse. The word structure, which affects the grammatical aspect in the context of the sentence, also causes some meaning differences. In the same way, the movements that cause changes in the meaning and structure of the word also affect the meaning. Because the movements of the word show what form the word is in and therefore what meaning it expresses. Therefore, morphology is an important branch of the Arabic language and scholars have shown great interest in this science. In this study, the emergence of the science of sarf and the effect of this science on meaning in the context of some verses will be tried to be discussed. In the study, firstly, the definition, subject and birth of the science of sarf will be discussed and then some verses will be tried to be discussed in terms of morphological indication.

Keywords: Arabic Language, Morphology Science, Quran, Tafsir, Structure.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'deki dilsel vecihlerin incelenmesi, ilk çağlardan itibaren âlimler tarafından ele alınmış ve âyetlerin iyi bir şekilde anlaşılması uğrunda büyük çabalar sarf edilmiştir. Bunun sonucunda Arap dili kaideleri tespit edilmeye çalışılmış, nahiv ve sarf gibi dil ile ilgili ilimler oluşmuştur. Kur'an tefsirinde sarf ilmini önemli kılan faktörlerin başında lafızdaki yapısal farklılığın, âyetin gramatik yapısını yani i'râbını etkilemesidir. Kelimelerin âyet terkibindeki yapısına bağlı olarak cümle düzeyinde birtakım anlamsal farklılıklar meydana gelebilmektedir.¹ Nahiv ilminin oluşumuna baktığımızda, hicri birinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu ilmin ortaya çıkmasının en önemli etkeni, fetihlerden sonra yabancıların İslam dinini benimseyerek Araplara karışmasıyla beraber Arap dilinde hataların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak dilde ortaya çıkan bu hataların Kur'ân-ı Kerîm'e sirayet etme tehlikesi vuku bulmuştur. Nitekim Kur'ân kırâatinde de hatalı okuyuşlar meydana gelmiştir.² Bu etkenlere ek olarak, gramerin tespit edilme faaliyetinin arkasında, Arap diline hâkim olma, devlette ve toplumda daha yüksek konumlara ulaşma arzusu gibi başka etkenler de bulunmaktadır.³

¹ Emrullah Ülgen, "Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2016), 103.

² Detaylı bilgi için bk. Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 23-26; Muhammed b. Hasan ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 8; Ali Sevdî, "Lahn ve Tashih Literatürüyle İlgili Eserlerin Teşekkülü ve Arap Dilindeki Yeri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2023), 220-224; a.mlf., "Arap Dili Literatüründe Şiir Perspektifinde Taşhîf Ve Tahrîf", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 607.

³ Muhammed Hayr el-Helvânî, *el-Mufassal fî târîhi'n-nahvi'l-'Arabî* (Bayrut: Muessesetu'r-Risâle, 1979), 27; Temmâm Hassân, *el-Usûl* (ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1401), 27.

Nahiv ilmini ilk tesis eden kişinin Ebu'l-Esved el-Duelî (öl. 69/688) olduğu konusunda rivayetler neredeyse ittifak halindedir. Buna karşın bazı rivayetler bu kişinin Hz. Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/661) (r.a.) olduğunu, diğer bazı rivayetler ise Nasr b. 'Âsım el-Leysî (öl. 89/708) veya Abdurrahmân b. Hurmuz (öl. 117/735) olduğunu zikretmektedir. Fakat Leysî ve Hurmuz'un, ed-Duelî'nin öğrencileri olmaları hasebiyle durumun ed-Duelî etrafında döndüğü görülmektedir.⁴ Ayrıca ed-Duelî ve öğrencileri döneminde gramer, dilsel mülâhazalardan başka bir şey değildi, yalın dilbilgisi araştırması değil de daha çok eleştiri ve düzeltme şeklindeydi.⁵

Nahiv ilmi, ilk safhasında Basralı dil bilginlerinden oluşan ilk zümreden olan kimseler arasında gelişim göstermiş ve bu dönemde nahiv ile ilgili araştırmalar henüz ortaya çıkmamıştır. Bundan ötürü İbn Kuteybe (öl. 276/889), Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî'den (öl. 117/735) önceki bilginleri, nahivcilerden kabul etmemiştir.⁶

Daha sonra Basralı dil bilginlerinin ikinci tabakasında nahiv ilmi başka bir şekle bürünmüştür. Bu dönüşüm de nahiv kaidesi, tedvin hareketi, nahivsel ihtilaflar ve diğer başka olguların ortaya çıkması bağlamında Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî, İsâ b. Ömer (öl. 149/766) ve Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın (öl. 154/771) eliyle gerçekleşmiştir. Bu aşamaya te'sîs / nahiv ilminin kuruluşu merhalesi ismi verilmiştir.⁷ Nahiv ilmini yeniden kuran, kıyâsı genişleten ve gramer illetlerini açıklayan ilk kişinin Abdullah b. Ebî İshâk olduğu belirtilmiştir.⁸

Basralı dil bilginlerinin üçüncü tabakası ile Kûfeli dil bilginlerinin birinci tabakası döneminde ve sonrasında nahiv ilmi yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu da Basralıdan Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), Sîbeveyh (öl. 180/796) ve Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830), Kûfelilerden de Ebû Ca'fer er-Ruâsî (öl. 187/803), Hamza b. Abdillâh el-Kisâî (öl. 189/805) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (öl. 207/822) ile gerçekleşmiştir. Bu dönem gelişme ve olgunluk aşaması olarak isimlendirilmiştir.⁹ Basra ve Kûfe ekollerinin ortaya çıkmasının rekabet ve yarış yoluyla nahiv ilmi üzerinde apaçık bir etkisinin olduğu görülmektedir. Nahiv ilmi bu aşamada bu ilmin temel dayanakları olan kıyâs, ta'lîl, âmil ve benzeri kavramların olgunlaşmasıyla uzun bir yol kat etmiştir.¹⁰

Nahiv ilmindeki bir sonraki merhale ise "olgunlaşma ve kemal" aşaması olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemde önem çıkan nahivciler Basralı dil bilginlerinin altıncı ve yedinci tabakası ile Kûfeli dil bilginlerinin dördüncü ve beşinci tabakasıdır. Bu merhaledeki bazı nahivciler Ebû Osmân el-Mâzinî (öl. 249/863), Ebu'l-Abbâs el-Muberrred (öl. 286/900), Ebû Yûsuf es-Sikkât (öl. 244/858), Ahmed b. Yahyâ Sa'leb'tir (öl. 291/904).¹¹

Bu aşamada gramerin olgunlaştığının en belirgin tezahürlerinden biri, sarf/morfoloji ilminin tasnifte nahiv ilminden bağımsız olarak ele alınmasıdır. Ebû Osmân el-Mâzinî, sarf ilminde ilk müstakil eser kabul edilen *et-Tasrîf* isimli kitabını kaleme almıştır. Ondan önce sarf ilminde cüzi konularda telif edilen birkaç eser de mevcuttur. Şöyle ki tekil ve çoğul konusundaki eser Ruâsî'ye; mastarlar konusundaki eser de Kisâî'ye nispet edilmiş olsa da ne yazık ki bunlar günümüze ulaşabilmiş değildir.¹²

Nahiv ilmindeki son aşama ise iki düşünce ekolünün Bağdat'ta buluştuğu ve bazı araştırmacıların "Bağdad Medresesi" olarak adlandırdığı yeni bir ekol olarak kabul ettiği ve birleştiği "içtihat ve tercih"

⁴ Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, 24; Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 21-27; Ferîd b. Abdilazîz es-Suleym, *el-Hilâfu't-tasrîfi ve eseruh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: dirâse tahlîliyye* (Suudi Arabistan: İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1426), 15.

⁵ Bu konudaki örnekler bakmak için bkz. Cemâlüddîn İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406), 3/1/52, 4/26; Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 27.

⁶ Ebû Muhammed Abdullâh İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukâşe (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 213, 376.

⁷ Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, 33; Helvânî, *el-Mufasssal fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, 137.

⁸ Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 31; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2/105; Muhammed Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1995), 37-38.

⁹ Helvânî, *el-Mufasssal fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, 201; Suleym, *el-Hilâfu't-tasrîfi*, 18, 19.

¹⁰ Abdullah Husran, *Merâhilu tetavvuri'd-dersi'n-nahvi* (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rife el-Câmi'iyye, 1993), 96; Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 40-46.

¹¹ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 46-49.

¹² Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 125; Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 47; Suleym, *el-Hilâfu't-tasrîfi*, 21.

aşamasıdır. Bu aşamada âlimlerin görüşleri arasında tercihler yapılmış ve yeni fikirler ortaya çıkmıştır.¹³ Nahiv ve sarf ilminin oluşum süreci ele alındıktan sonra şimdi de sarf ilmine detaylı bir şekilde değinilmeye çalışılacaktır.

1. Sarf İlminin Tanımı

Sarf/tasrif kelimesi sözlükte “التحويل والتغيير / dönüştürmek, değiştirmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴ İstilahta ise bu kavram için birçok tanım yapılmıştır.¹⁵ İlk dönem âlimlere göre yapılan tanımları şu şekilde ortaya koyabiliriz:

1- Sarf ilmi hakkında elimize ulaşan en eski tarif Sîbeveyh'ye aittir.¹⁶ Zira o, هَذَا بَابٌ مَا بَنَتْ الْعَرَبُ مِنَ الْأَسْمَاءِ، وَهِيَ الْأَلْفِيفَةُ وَالصِّغَاتُ وَالْأَفْعَالُ عِبْرَ الْمُعْتَلَّةِ وَالْمُعْتَلَّةِ وَمَا قَبْلَهُ مِنَ الْمُعْتَلِّ الَّذِي لَا يَتَكَلَّمُونَ بِهِ وَمَا يَجِيءُ فِي كَلَامِهِمْ إِلَّا نَظِيرُهُ مِنْ عِبْرَ بَابِهِ وَهُوَ الَّذِي يُسَمِّيهِ التَّحْوِيلُ وَالْفِعْلُ “Bu, Arapların gerek mu'tel gerekse mu'tel olmayan isimleri, sıfatları ve fiilleri oluşturdukları, ayrıca mu'tel isme kıyaslanan Arapların konuşmadıkları ve kendi babının dışındaki benzerinden başka bir örneği bulunmayan kelimelerin de açıklandığı bir konudur. Nahivcilerin “et-tasrîf” ve “el-fil” olarak adlandırdığı da budur.¹⁷

2- İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) tanımı ise şu şekildedir: هُوَ أَنْ تَأْتِيَ إِلَى الْحُرُوفِ الْأَصُولِ فَتَنْصَرِفَ فِيهَا بِزِيَادَةِ حَرْفٍ أَوْ تَحْرِيفِ بَصْرٍ مِنْ صُرُوبِ التَّغْيِيرِ “Bu ilim, senin asıl harflere gelip bir harfin ziyadesi veya tağyîr çeşitlerinden bir tahrifatla harflerde değişiklik yapmandır.”¹⁸

3- İbn 'Uşfûr (öl. 669/1270) bu ilmi تَرْكِيبِ مِنْ غَيْرِ تَرْكِيبِ “Terkîb olmadan kelimenin içindeki harfleri bilmektir.”¹⁹ şeklinde tanımlamıştır.

4- İbnu'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) tanımına baktığımızda o, bu ilmi detaylı ve anlaşılır olarak şu şekilde açıklamıştır: عِلْمٌ بِأَصُولِ يُعْرَفُ بِهَا أَحْوَالُ أُنْبِيَةِ الْكَلِمَةِ الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ “İrâb olmayan kelime kalıplarının durumlarının kendisiyle bilindiği kuralları olan bir ilimdir.”²⁰

5- Yapılan başka bir tarif ise şu şekildedir: عِلْمٌ بِأُنْبِيَةِ الْكَلِمَةِ، وَمَا يَكُونُ حُرُوفَهَا مِنْ أَصَالَةٍ وَزِيَادَةٍ، وَحَدْفٍ، وَصَحْحَةٍ وَإِعْلَالٍ، “Kelimelerin kalıpları ile asıl, ziyade, hafif, sıhhat, i'lâl, idğâm ve imâle şeklindeki harflerde meydana gelen durumları ve vakıf ile başka şeyler gibi binâ ve irâb olmayan kelimenin sonundaki hallerin bilgisidir.”²¹

Dolayısıyla bu tanımlar ışığında efrâdını câmi, ağıyarını mâni bir şekilde sarf ilmi tarifini şöyle yapmak mümkündür: وَهُوَ تَحْوِيلُ الْأَصْلِ الْوَاحِدِ إِلَى أُنْبِيَةٍ مُخْتَلِفَةٍ لِمَعَانٍ مُتَّصِدَةٍ لَا تَحْصُلُ إِلَّا بِهَا : “Asl-ı vâhidi/mastarı, sadece kendisiyle meydana gelen maksûd manaları oluşturmak için çeşitli kalıplara dönüştürmektir.”²²

Tariflere baktığımızda sarf ilminin, kelimelerde meydana gelen değişimin ta kendisi olduğu görülmektedir. Bu değişikliğin belli kurallarla olması gerekir. Zira değişimin kendisini bilmek, kökenlerini ve kurallarını bilmekle olur. Sarf ilmi de bu konuda belli kurallar ortaya koymuştur.

¹³ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 49; Suleym, *el-Hilâfu't-tasrîfi*, 21.

¹⁴ Ebu'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1967), “Sarafe”, 9/189.

¹⁵ Hasan Hindâvî, *Menâhîcu's-sarfîyyîn ve mezâhibuhim fi'l-karneyn es-sâlis ve'r-râbi' mine'l-hicre* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 15; Suleym, *el-Hilâfu't-tasrîfi*, 22.

¹⁶ Hindâvî, *Menâhîcu's-sarfîyyîn*, 16.

¹⁷ Ebû Bişr 'Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 4/242.

¹⁸ Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *et-Tasrîfu'l-Mulûkî*, thk. Deyzîra Sekâl (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 12.

¹⁹ Ali b. Mu'min İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, thk. Fahrüddin el-Kabâve (Beyrut: Dâru'l-Me'rife, 1987), 1/30.

²⁰ Osmân b. Ömer İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-tasrîf*, thk. Hasan Ahmed Osmân (Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995), 6.

²¹ Râdiyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982), 1/7; Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsid*, thk. Muhammed Kamil Berekât (Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968), 290.

²² Abdulfetâh ed-Decnî, *fi's-Sarfî'l-'Arabî*, thk. Abdusselâm Hârûn (Kuveyt: Mektebetu'l-Felâh, 1983), 16.

2. Sarf İlminin Konusu

Sarf ilminin tarifinden de anlaşılacağı üzere sarfın konusu cümle içindeki konumuna veya irabına bakılmaksızın kelimedir. Fakat bu, kelimenin sarf bakımından konumu ile cümledeki irâb konumu arasında hiçbir bağın olmadığı anlamına da gelmez. Bazen irâb, kelimenin sarf bakımından hükmünü etkileyebilir. Örneğin فَعِيل kalıbındaki bir kelime mef'ûl / مَفْعُول anlamındaysa mevsufun / nitelenenin zikredilmesi durumunda müzekker ve müennes eşit olur ve tâ harfini almaz. Şayet mevsûf yoksa tâ harfinin eklenmesi gerekir. Örnek olarak: مَرَّضْتُ بِامْرَأَةٍ جَرِيحٍ “yaralı bir kadına uğradım”, مَرَّضْتُ بِجَرِيحَةٍ şeklindeki ifadeler verilebilir. Bu örnekten irâb olgusunun sarf ilmi bakımından kelimeyi etkilediği açıkça anlaşılacaktır. Zira örnekteki kelimenin tâ harfini alıp almaması mevsûfun zikredilip zikredilmemesiyle alakalıdır.²³

İlk dönem âlimlerine göre kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Sonraki âlimler ise bu kısımlara eklemeler yapmak suretiyle isim, sıfat, fiil, zamir, hâlîfe,²⁴ zarf ve edât şeklinde yediye çıkarmışlardır. Fakat bazı araştırmacılara göre bu yedili taksimin aslı üçlü taksim etrafında dönmetedir.²⁵

İlk dönem âlimleri harfi, sarf ilminin içerisine koymamışlardır. Çünkü harfler, sesler gibi olduğundan asılları ve nereden türetildikleri bilinmemektedir. Aynı şekilde mebnî isimler de harfe benzediğinden sarf ilmi konusuna girmemektedir.²⁶ Dolayısıyla sarf ilminin konusu fiiller ve murab isimlerdir.²⁷

İbn 'Uşûr, nelerin sarf ilmine dâhil olup olmadığını şu sözleriyle açıklamıştır: “Bil ki dört tür kelime sarfa dâhil değildir. Birincisi “İsmail” ve benzerleri gibi yabancı özel isimler; Çünkü bu isimler, hükmü bu dilin hükmü gibi olmayan bir kavmin dilinden nakledilmiştir. İkincisi: Karga sesi “غَاق / gâk” gibi seslerdir. Çünkü bu kelimeler hayvan seslerinin taklididir ve belli bir asılları yoktur. Üçüncüsü ve dördüncüsü ise harfler /edat - bağlaç ve mebnî isimlerdir. Zira harfler, bir şeyi ifade etmek için diğer kelimelere muhtaç olduğundan kelimenin parçası gibidirler. Sarf ilmi kelimenin cüzüne taalluk etmediği gibi kelimenin cüzü gibi olan sözcüğe de taalluk etmez. Bunların dışında kalan isim ve fiiller bu ilme dâhil olur.”²⁸

İlk dönem âlimleri her ne kadar mebnî isimlerin, sarf ilmine dâhil olmadığını zikretmişlerse de, kimileri bu ilim çerçevesinde bazı mebnî isimleri incelemişlerdir. Örneğin, ism-i işaretlerden لَّا kelimesinin aslı hususunda ihtilaf mevcuttur. Şöyle ki: Basralı dil bilginleri bu kelimenin aslının şeddeli olarak ذَيِّ / zeyye şeklinde olduğunu, daha sonra kolaylık olsun diye ikinci yâ harfinin hafzedildiğini ve kelimenin ذَيِّ / zey şekline dönüştükten sonra yâ harfinin elife dönüştüğünü savunurken; bazı dil bilginleri bu kelimenin aslının ذَوَّى olduğunu ve lâmu'l-fiilin hafzedilip vâv harfinin elife dönüştüğünü zikretmişlerdir.²⁹

Genel olarak sarf ilminin konusu iştikaka yani üretim/ türetime mevzu bahis olan mutasarıf / çekimli fiiller ve murab yani değişken isimlerdir. Dolayısıyla asvat/sessel, edatlar ve diğer mebni olan yapılar sarfın konusu dâhilinde değildir. Ayrıca kaidelerinin temellendirilmesindeki ana referans kaynakları Kurân-ı Kerîm, kırâat vecihleri, Arap dil kullanımları ve diğer istişhat malzemeleridir. Öncelikli

²³ Suleym, *el-Hilâfu't-tasrîfi*, 28.

²⁴ Hâlîfe/الْحَالِيفَةُ kavramına bakıldığında konuşanın kendiliğinden veya bir etkileşimden ötürü telaffuz ettiği her kelime olarak tanımlanmıştır. Bu da kendi içerisinde ism-u fiil, savt/ses ismi, ta'acub sığası, medih ve zem fiilleri şeklinde dört kısma ayrılmıştır bkz. Fâdil Mustafâ Sâkî, *Aksâmu'l-kelâmi'l-'Arabî min haysu's-şekl ve'l-vazîfe* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1977), 251-252.

²⁵ Sâkî, *Aksâmu'l-kelâmi'l-'Arabî*, 93; Temmâm Hassân, *el-Luğatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Ürdün: Dâru's-Sekâfe, 1994), 90.

²⁶ Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Munsif fi şerhi tasrîfi'l-Mazinî*, thk. İbrahim Mustafa, Emin Abdullah (Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954), 1/7-8.

²⁷ İbn Cinnî, *el-Munsif*, 1/7; İbn 'Uşûr, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, 1/35; Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/8.

²⁸ İbn 'Uşûr, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, 1/35.

²⁹ Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-'hilâf beyne'n-nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), (95. Mesele), 2/669-670. Konuyla alakalı bazı örnekler için bkz. Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/218, 2/60; İbn Cinnî, *el-Munsif*, 1/7.

amacı Kur'ân-ı Kerîm'i tahrif ve tağyire karşı korumak ve fasih Arap dilini bozulmaya karşı muhafaza etmektir.³⁰

3. Sarf İlminin Ortaya Çıkışı

Gramerciler arasındaki rekabet başlangıçta mezhepçilik güdülmeden dilbilgisini geliştirmek ve iletirmek amacını gütmekteydi ve bunun dışında herhangi bir gaye taşıymıyordu. Bu nedenle anlaşmazlıklar genellikle bir ittifak ile sonuçlanırdı. İlk dönem dil bilginleri arasında meydana gelen ihtilaflara örnek olarak şu verilebilir: لَيْسَ / Leyse'nin haberinin istisnâ edatı olan إِلَّا / illâ kelimesiyle beraber gelmesi hususunda Ebû 'Amr el-'Alâ', haberin merfû olması şeklinde لَيْسَ الطَّيِّبِ إِلَّا الْمِسْكُ "miskten başka güzel koku yoktur" örneğindeki gibi kullanımı câiz görmüştür. Bu durum, 'İsâ b. Ömer es-Sekâfi'ye (öl. 149/766) ulaşınca o da kendisine bu durum hakkında "Ey Ebâ 'Amr! Senin hakkında bana ulaşan şey nedir?" diye sormuş ve Ebû 'Amr da ona "sen uyudun, insanlar ise gece vakti yürüdü, yeryüzünde leyse'nin haberini merfû yapmayan hiçbir Temîmî olmadığı gibi; leyse'nin haberini mansûb yapmayan hiçbir Hicâzî de yoktur" şeklinde cevap vererek bu kullanımın dayanağını belirtmiştir. Bu durumdan sonra bazı adamlar, Hicâzî ve Temîmilere gönderilmiş ve Ebû 'Amr'ın söylediği şekilde oradaki Arapların konuştukları görülmüştür. 'İsâ b. Ömer, bunu görünce elindeki yüzüğü çıkarıp Ebû 'Amr'a vermiş ve kendisine هَذَا وَاللَّهِ فُتِّتَ النَّاسَ "Vallahi, bununla insanlara üstün geldin" diyerek taltifte bulunmuş ve doğru görüşü kabul etmiştir.³¹

Nahiv ilminin ortaya çıkmasında en önemli faktör dildeki hatalı kullanımlar olduğu gibi sarf ilminin ortaya çıkma nedeni de kelimenin kalıbında ve bünyesinde yapılan yanlışlıklardır. Zira dil bilginleri, irâbta hatanın önüne geçmek için nahiv ilminin dil kurallarını tespit ettikleri gibi kelimenin bizatihi kendisinde ve bünyesinde hatalar meydana gelmesin ve oluşan hataların önüne geçilsin diye sarf ilminin kaide ve kurallarını tespit etmeye çalışmışlardır.³² Dolayısıyla nahiv ve sarf ilmi aynı zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Çünkü Arap dili sarf ve nahiv bakımından bir bütündür. Hataların önüne geçmek için bu her iki ilmin dil kurallarını tespit etmek gerekir. Sarf ilminde yapılan ilk hataya bakıldığında Ebû Osmân el-Câhiz'in (öl. 255/869) rivayet ettiğine göre çölde ilk duyulan hata هَذِهِ عَصَائِي "bu, benim asamdır" şeklindeki kullanımdır. Zira bu cümledeki doğru kullanım عَصَائِي şeklinde olmalıdır. Irak'ta duyulan ilk hata ise حَيِّ عَلَيَّ الصَّلَاةِ "haydi namaza" ifadesinde حَيِّ kelimesinin kesralı okunmasıdır.³³

Sarf ilmini ilk tespit eden kişinin kim olduğu hususunda Celâluddîn es-Suyûtî (öl. 911/1505) bazı rivayetlere binaen bu kişinin Muâz b. Muslim el-Herrâ (öl. 187/803) olduğunu söylemiştir.³⁴ Fakat bazı araştırmacılar, Suyûtî'nin naklettiği rivayetteki kişinin el-Herrâ mı, yoksa başka biri mi olduğu hususunda ihtilafın olması ve rivayetin sarf ilmiyle ilgili değil de kıyâs-ı luğavi ile alakalı bir konu olmasından ötürü Suyûtî'nin bu görüşünü ret etmişlerdir.³⁵

Önceden de zikredildiği gibi el-Mâzinî *et-Tasrîf* isimli eserini te'lif edinceye kadar sarf ilmi konuları, nahiv konuları içerisinde yer alıyordu. Bu kitap sarf ilminin genel konularını ele alan elimize ulaşan ilk eserdir.

Sarf ilmi her ne kadar müstakil eserlerde ele alınmışsa da nahiv ilminin bir parçası olarak devam etmiştir. Zira nahiv ilminin tarifinde sarf ilmine de yer verilmiştir. Örneğin İbnu's-Serrâc (öl. 316/929)

³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mâzin el-Mübârek, "Sarf ilminin tarihi ve kavramları üzerine", çev. Rifat Akbaş, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019), 258-259; Aydın Kudat, *el-Behiyye fi'l-'ileli'n-Nahviyye ve alakatihâ bi'd-dirâsâti'n-nahviyye* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 17-18.

³¹ Abdu'l-'Âl Sâlim Mukerrem, *el-Halkatu'l-meşkûde fi'n-nahvi'l-'Arabî* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993), 248.

³² Hindâvî, *Menâhucu's-sarfîyyîn*, 57; Husran, *Merâhîlu tetavvuri'd-dersi'n-nahvî*, 113.

³³ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselâm Hârûn (Kahire: Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1949), 2/219.

³⁴ Rivayet hakkında geniş bilgi için bk. Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/290-291.

³⁵ Hindâvî, *Menâhucu's-sarfîyyîn*, 55.

nahiv ilmini şu şekilde tarif etmiştir: وَهُوَ عِلْمٌ اسْتَحْرَجَهُ الْمُتَقَدِّمُونَ فِيهِ مِنْ اسْتِقْرَاءِ كَلَامِ الْعَرَبِ حَتَّى وَقَفُوا مِنْهُ عَلَى الْغَرَضِ الَّذِي قَصَدَهُ الْمُبْتَدِئُونَ بِحَدِّهِ اللَّغَةَ فَيَسْتَقْرَأُ كَلَامَ الْعَرَبِ فَاعْلَمَ أَنَّ الْفَاعِلَ رَفَعٌ، وَأَنَّ الْمَفْعُولَ بِهِ نَصَبٌ، وَأَنَّ (فَعَلَ) مِمَّا عَيْنُهُ يَاءٌ أَوْ وَاوٌ تُقْلَبُ عَيْنُهُ، مِنْ قَوْلِهِمْ: قَامَ النَّحْوُ عِلْمٌ بِالْمَقَائِيسِ الْمُسْتَنْبَطَةِ مِنْ اسْتِقْرَاءِ كَلَامِ الْعَرَبِ، وَهُوَ يَنْقَسِمُ قِسْمَيْنِ: أَحَدُهُمَا: تَغْيِيرٌ يَلْحَقُ أَوَّاحِرَ الْكَلِمِ وَالْآخَرُ تَغْيِيرٌ يَلْحَقُ ذَوَاتِ الْكَلِمِ وَأَنْفُسَهَا بِلِمَتِهِ. Bu ilim iki kısma ayrılmaktadır: birincisi, kelimenin sonunda meydana gelen değişiklik iken; ikincisi kelimenin bizatihi kendisinde meydana gelen değişikliktir.”³⁷ şeklinde ifade etmiştir.

4. Morfolojik Delâlet/Semantik

Morfolojik delâlet/الصَّرْفِيَّةُ الدَّلَالَةُ ifadesi görüldüğü üzere birincisi, delâlet/الدَّلَالَةُ, ikincisi sarf/التَّصْرِيفُ kelimesi olmak üzere iki sözcükten oluşan bir sıfat tamlamasıdır. Delâlet/الدَّلَالَةُ kelimesi, دَلَّ-يَدُلُّ fiilinin mastarı olup sözlükte göstermek, işaret etmek, belirtmek, mefhum gibi anlamlara gelmektedir.³⁸ İstilahta ise “bir şeyin, kendisini bilmekle başka bir şeyin bilindiği durum üzere olmasıdır.” şeklinde tanımlanmıştır.³⁹ Sarf/التَّصْرِيفُ kelimesinin ne anlam ifade ettiği ise önceki bölümde zikredilmiştir.

Morfolojik delâlet ifadesine baktığımızda bu, kelimenin siğasından / kalıbından ve siğasının farklı kalıplara dönüşmesinden elde edilen anlamsal etkidir.⁴⁰ Tek başına kullanıldığında bünyeden anlaşılan mana/delâlet, kelimenin cümleye dâhil olmasıyla siyâka göre etkilenebilir ve değişebilir. Her kelime siğasının belli bir manası vardır. Siğa ise kelimenin isim mi, fiil mi veya müştak mı câmid mi olduğu şeklinde kelimenin ne olduğunu gösterir. Aynı şekilde asıl hükmünde olan bir kelimenin fer’ çeşitleri de siğanın şeklinden anlaşılabilir. Örnek olarak فَاهِمٌ “anlayan”, فَهَامٌ “çok iyi anlayan” ve مَفْهُومٌ “anlaşılan” kelimelerine baktığımızda hepsi aynı kökten türemesine rağmen siğa farklılığından ötürü manaları farklıdır.

Morfolojik delâletin bir tezahürü de kelimenin belli bir durumu ortaya koymasındır. Şöyle ki: فَعَلَانٌ kalıbındaki bir mastar, نَزَوَانٌ “sıçrama”, غَثَيَانٌ “bulantı” örneklerinde olduğu gibi اضْطْرَابٌ “sarsıntı, hareketlilik” anlamına gelir. Aynı şekilde مَرَضٌ “hastalandı”, مَرَضًا “hastalanmak” ve مَرِيضٌ “hasta” örneğinde olduğu gibi hastalığa delâlet eden üç harfli bir kelimenin mâzî fiili فَعَلَ, mastarı فَعَلٌ ve ism-i fâili veya sıfatı müşebbehesi فَعِيلٌ kalıbında gelir.⁴¹

³⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1985), 1/35.

³⁷ Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Hasan Şazelî Ferhûd (Suudi Arabistan: Câmi’atu’r-Riyâd, 1981), 3.

³⁸ Ebu’l-Hasan Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1979), “delle”, 2/259; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “delle”, 11/248.

³⁹ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Mu’cemu Te’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru’l-Fedile, ts.), 91.

⁴⁰ İbrâhîm Enîs, *Delâletu’l-elfâz* (Mısır: Mektebetu’l-İncelû, 1992), 47.

⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/14-17; Suleym, *el-Hilâfu’t-tasrîfî*, 67.

Dolayısıyla morfolojik delâlet, Arap dilindeki zenginliğin bir göstergesi olduğu gibi dilin gelişimini de sağlayan bir faktördür. Çünkü bir kelimenin siğa ve bünyesinin çok olması manaya da çokluk katar. Zira her siğanın ortak ve kendine has bir manası vardır.⁴²

5. Kur'ân-ı Kerîm'den Bazı Morfolojik Delâletlere Örnekler

Fiilin çatı ve iskeleti, tahfif ve teşdîd, etken-ettirgen ve edilgenliği, ibdâl, nakil ve hazif gibi i'lâl durumları ve bunlarla alakalı bağlam, dizim, edâ boyutları, sarf ve kırâatın her iki ilmin ortak alanıdır. Sarfın yaklaşımı kıyâs ağırlıklı, kırâatın ise sened ağırlıklı olduğunu da hatırlamak gerekir. Nitekim sarfi kaidelere uymayan bazı vecihler arka planda Arap dilinin tarihî bazı lehçât ve lügatlere işaret etmekle beraber kurrânın sened ve naklî öncelemelerinden kaynaklanmaktadır.⁴³

Dil bilgileri ve müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın Kitabı'ndaki morfolojik delâletleri açıklamaya özen göstermişlerdir. Zira bu olguya özen göstermek Allah'ın Kitabı'nın tefsirini anlama amacını gütmektedir. Müellifler, tefsirin usullerinden birinin de Arapça bilmenin gerekliliği olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Kur'ân'ın dil ile tefsiri güvenilir tefsir kaynaklarından biridir.⁴⁴

Sarf ilmi dilsel tefsirin en önemli temel dayanaklarından biridir. Zerkeşî (öl. 794/1392) bu konuda şunları zikretmiştir: "sarf ilminin faydası: bir manadan, türemiş dallı budaklı farklı manaların oluşmasıdır. Bu ilmi bilmek dili tanıma hususunda nahiv ilmini bilmekten daha önemlidir. Zira sarf, kelimenin zatına bakmak iken; nahiv, kelimedeki sonradan arız olan şeylere bakmaktır. Dolayısıyla sarf ilmi, müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimlerden biridir."⁴⁵

Müfessirler, morfolojik açıdan kelimelerden birçok ince manalar, fikhî ve itikâdî hükümler çıkartmışlardır. Bu kelimelere yüklenen manalar, bazı morfolojik siğaların bir göstergesidir. Şimdi bazı âyetleri, bu açıdan değerlendirmeye çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'in *يُجَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُجَادِعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ* "Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; hâlbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar."⁴⁶ âyetinde öncelikle birden fazla kırâat vecihi bulunmakta ve bu vecihler hakkında birçok açıdan sarfi/morfolojik gerekçeler vardır. Âyetteki *يُجَادِعُونَ* fiilini, kırâat âlimlerinin cumhuru, bu şekilde yani *يُجَادِعُ* fiilinin muzârî' kipi olarak işteşlik kalıbı olan mufâ'ale vezni üzere okumuşlardır. *يُجَادِعُونَ* fiili hususunda ise kırâat imamları zaviyesinden bakıldığında muhtelif bazı kırâat vecihlerinin de olduğu görülmektedir.⁴⁷

Bilindiği üzere Arap dilbilimi muvacehesinde kırâatta var olan vecih farklılıkları, ayetin mâna boyutunda tezat teşkil etmemekte aksine ayrı bir zenginlik ve enginlik katmaktadır. Söz konusu fiil burada bir kimsenin başkalarından gizlediğinin aksini göstermesi mânasındadır. Mastarı *يُجَادِعُ* ve *يُجَادِعُونَ* şeklinde gelir. Hile ve düzenbazlık, demektir. Âyetteki *يُجَادِعُونَ* fiiline baktığımızda bu kelime müşareket/işteşlik anlamını ifade eden *فَاعِلٌ* kalıbındadır.⁴⁸ Bu durumda Allah Te'âlâ ile münafıklar arasında karşılıklı birbirini aldatma eylemi olduğu anlaşılabilir fakat bu durum nasıl düşünülebilir? Zemahşerî (öl. 538/1144) bunun cevabını şu şekilde açıklamıştır:

"Münafıkların Allah'a karşı davranışları şekil itibarıyla birbirlerini aldatan kimselerin davranışına benzemektedir. Çünkü aslında kâfir oldukları halde iman etmiş gibi görünmektedirler. Allah da aynı cinsten

⁴² Subhî Sâlih, *Dirâsât fî fikhi'l-luğa* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1994), 328.

⁴³ Aydın Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2020), 337.

⁴⁴ Hâlid b. Abdîrahmân el-'Ak, *Usûlu't-tefsîr ve kavâ'iduh* (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1994), 137.

⁴⁵ Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 208.

⁴⁶ Bakara Suresi 1/9.

⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, 339-341.

⁴⁸ Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/96.

onlarla muamelede bulunmuştur. Dünya hayatında Müslümanlar gibi kabul edilirken ahirette onlar, kâfirlerin en kötülerini ve cehennemini en alt tabakasına müstahak kimselerdir.”⁴⁹

Dolayısıyla bu âyet-i kerîmede münafıklar, Müslümanları kandırdıklarından kendileri de aynı tutuma maruz kalmıştır. Her şeyi bilen Allah Te'âlâ, onların inanmadıklarını da şüphesiz bilmektedir. Fakat kıyamette onları, hak ettikleri şeyle cezalandıracaktır. Bu da sûreten bir aldatmanın olduğunu ortaya koymakta ve morfolojik açıdan bir kelimenin manayı nasıl etkilediğini göstermektedir. Şu da var ki فاعل kalıbı, çoğunlukla müşareket/ortaklık manası için kullanılırken bazen de sülâsî fiil yani فَعَلَ manasına da gelebilmektedir.⁵⁰ Buna göre اللَّهُ يُخَادِعُونَ الله terkiibinden maksat, Allah'a karşı tavırları hile ve düzenbazlık yapanların tavrına benzer. Bu durumda âyet-i kerîmede karşılıklı aldatma değil, münafıkların kendilerini aldattığı anlaşılır. Dolayısıyla sarf ilminin manayı ne derece etkilediği ve farklı manalar için zemin hazırladığı açıkça anlaşılmaktadır.

Morfolojik açıdan مَرْضِعَةً عَمَّا أَرْضَعَتْ “Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak”⁵¹ âyetine baktığımızda Arapça'da sadece kadınlara has olup erkeklerle ilgili olmayan sıfatlara erkek ve kadını birbirinden ayıran te'nîs edatı tâ harfine ihtiyaç yoktur. Zira kelimedden o fiili yapanın kadın olduğu anlaşılır. Kadın ve erkeğin ortak oldukları sıfatlarda ise قَائِمٌ “ayaktaki erkek” ve قَائِمَةٌ “ayaktaki kadın” örneklerinde olduğu gibi bu harfe ihtiyaç vardır.⁵² Emzirme eylemine baktığımızda, bu sıfat sadece kadınlara has olduğu için حَائِضٌ “hayızlı kadın” ve حَامِلٌ “hamile kadın” örneklerinde olduğu gibi مَرْضِعٌ şeklinde gelmeli iken âyette te'nîs alametini almıştır. Bu gibi kelimelerde te'nîs alametinin gelmesi dişilik dışında başka bir mananın kastedilmesi amacını gütmektedir. O mana da fiilin anlamını yani o anda eylemin yapıldığını ortaya koymaktır.⁵³ Şöyle ki: âyetin manası “o gün olduğunda kadın süt emzirdiği halde yani bebeği, sütünü emerken bebeğini unutacak” şeklindedir. Hiç şüphesiz bu mana belağat açısından daha etkilidir. Zira kadının o durumda olması çocuğuna daha şefkatli olmasını gerektirir ki onu bu durumda çocuğundan alıkoyan şeyin çok büyük ve önemli olması gerekir. Şayet te'nîs alameti almadan مَرْضِعٌ şeklinde olsaydı bu mana anlaşılmazdı. Çünkü sadece sıfat olması onun emzirmeye elverişli olduğunu ifade eder ki o anda emzirdiği anlamını taşımaz.⁵⁴ Aynı şekilde Resûlullâh'ın –Sallallâhu ‘aleyh ve sellem- لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ حَائِضٍ “Bulûğ çağına eren kadının namazı ancak başörtüsüyle kabul edilir.”⁵⁵ şeklindeki sözlerinde bu mana anlaşılmaktadır. Zira bu hadîste حَائِضٌ “hayızlı” kelimesi te'nîs alameti olmadığı için bilfiil hayızlı kadını değil de hayızlı olabilecek kadını ifade etmektedir. Çünkü şayet kadın hayızlıysa örtülü olup olmaması fark etmeksizin namazı kabul olmaz. Dolayısıyla bu kelime tâ harfini almadığı için o anda hayızlı olmayı değil, hayızlı olabileme yani ergenlik çağına ulaşma sıfatını ifade eder.⁵⁶

⁴⁹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 1/65-66.

⁵⁰ Esterâbâdi, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/96-99.

⁵¹ Hac Suresi 22/2.

⁵² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Kitâbu'l-muzekker ve'l-muennes*, thk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (Haleb: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1345), 2-3.

⁵³ Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, thk. Abdulmun'im Ahmed Herîdî (Mekke: Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî, 1982), 4/1732.

⁵⁴ Sâlih b. Huseyn el-Âyid, *Nazarât luğaviyye f'il-Kur'âni'l-Kerîm* (Suudi Arabistan: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 2004), 235-236.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. 'Imâd Tayyâr vd. (Beirut: Muessesetu'r-Risâle Nâşirîn, 2017), “Teyemmüm”, 132 (No: 655).

⁵⁶ 'Âyid, *Nazarât luğaviyye f'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 236.

Morfolojik delaletin manaya etkisi bağlamında *كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ* “sanki onlar, ürküp kaçan yaban eşekleri gibidirler.”⁵⁷ âyetine baktığımızda *مُسْتَنْفِرَةٌ* kelimesi istif’âl / اسْتَنْفَعَالِ kalıbında olmasına rağmen müfessirler tarafından mücerred / نَافِرَةٌ “nefret eden” anlamı verilmiştir. Fakat âyette istif’âl kalıbında gelmesinin hikmeti manayı daha da abartmaktır. Nitekim Zemahşerî, *وَجَمَعَهَا لَهُ وَحَلِيلَهَا*, *الْمُسْتَنْفِرَةُ: الشَّدِيدَةُ النَّفَارِ، كَأَنَّهَا تَطْلُبُ النَّفَارَ مِنْ نُفُوسِهَا فِي جَمْعِهَا لَهُ وَحَلِيلَهَا* “nefret eden” kelimesi ‘şiddetle kaçan’ demektir; sanki kaçmak için kendilerini toplamak ve kışkırtmak hususunda kendilerinden kaçmak istiyorlar.”⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) daha derin bir ifadeyle bu kullanımı şu sözleriyle açıklamaktadır: *وَتَحْتِ الْمُسْتَنْفِرَةِ مَعْنَى أَيْلُغٍ مِنَ النَّافِرَةِ، فَإِنَّهَا لِشِدَّةِ نُفُورِهَا قَدِ اسْتَنْفَرَ بَعْضُهَا* *الْمُسْتَنْفِرَةَ* kelimesinin altında *النَّافِرَةُ* kelimesinden daha belirgin bir mana vardır. Zira yaban eşekleri şiddetli kaçışlarından ötürü bazıları, bazılarının kaçmasını istemiş ve onları kaçmaya teşvik etmiştir. Çünkü istif’âl babında normal mücerred fiilde bulunmayan fazladan bir talep/istek manası vardır.”⁵⁹ Dolayısıyla bu âyeti kerimede kelimenin kullanıldığı fiil kalıbından ötürü mananın nasıl daha etkili olduğu görülmektedir. Bu da sarf ilminin yani kelime yapısının önemini göstermektedir.

Morfolojik yapı çerçevesinde *وَيَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْمَحِيضِ فُلٌ هُوَ أَدْنَى فَاعْتَرَبُوا النَّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ* *اللَّهُ* “Sana hayız hakkında soruyorlar. De ki: O eziyetli bir durumdur. Bundan ötürü âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun/yaklaşmayın, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah’ın emrettiği şekilde yaklaşın”⁶⁰ âyetine baktığımızda âyette hayızlı kadınlarla cinsel ilişki hususunda sorulan soruya cevap verilmiştir. O kadınlarla ancak hayız hali bittikten ve kadınlar temizlendikten sonra cinsel ilişkiye girilebileceği ifade edilmiştir. Bu âyette temizlenme ifadesi tefe’ul / تَفَعُّلِ babından *تَطَهَّرَ* fiiliyle ifade edilmiştir. Buradan hareketle âlimler mücerred *تَطَهَّرَ* fiili ile mezîd *فِي* olan *تَطَهَّرَ* fiili arasında ayırım yapmış ve bu kullanımdan fikhî bir hüküm çıkarmışlardır. O hüküm de ancak hayız hali bittikten ve kadın da gusül abdesti aldıktan sonra kadınla ilişkiye girilebileceğidir. Zira tefe’ul bâbında normal mücerred fiilde bulunmayan tekellüf/zorlama anlamı vardır. Yani iyice temizlenme/su ile temizlenme anlamını ifade eder. Tam temizlenme ise hayız halinin bitmesiyle değil, hayızdan sonra gusül abdesti almakla mümkün olur.⁶¹ Dolayısıyla bu âyette fiil kalıbının değişmesi yani morfolojik yapı manayı etkilemiş ve bir hükmün anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Morfolojik yapının manaya etkisi bağlamında ele alacağımız başka bir âyet ise *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً* “Şayet Allah isteseydi hepimizi elbette tek bir ümmet kıları. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız.”⁶² şeklinde olup bazı âlimler bu âyetteki *يُضِلُّ* fiilinin “onları delalete nispet ediyor” anlamında olduğunu zikretmişlerdir. Zira bu fiili direkt Allah Teâlâ’ya nispet etmek uygun değildir. Fakat *أَضَلَّ* fiili if’âl bâbında olduğundan bu fiile nispet anlamını eklemek sarf ilmi açısından uygun değildir. Zira nispet / isimlendirme anlamı if’âl bâbında değil de tef’îl babına has bir kullanımdır. Örneğin

⁵⁷ Müddessir Suresi 74/50.

⁵⁸ Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf*, 4/643.

⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-'Alemin*, thk. İsmâuddîn es-Subâtî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994), 1/150.

⁶⁰ Bakara Sûresi 2/222.

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Hafnavî - Mahmûd Hâmid Osman (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010), 2/79-81; Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali el-Becâvî (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 1/184.

⁶² Nahl Sûresi 16/93.

كَدَّبَ fiili “yalana nispet etti veya yalancı olarak isimlendirdi” demektir. Dolayısıyla bu âyette أَصَلَ fiilinin başındaki hemze harfi, muteaddilik içindir ki manası “onları sapkınlar kıldı.” şeklindedir.⁶³

Yukarıda verilen örneklerde sarf / morfolojik bakımından bir kelimenin manaya nasıl etki yaptığı apaçık görülmektedir. Zira morfolojik delalet iki temel kaynaktan alınmaktadır. Birincisi kelimenin yapısı iken ikinci kelimenin barındırdığı anlamdır. Bu iki durumu göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca cümlenin siyakının anlama olan etkisi de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla âyetlerin doğru bir şekilde anlaşılması için kelimenin morfolojik yapısının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Arap dilini hatalardan korumak adına ilk dönemden itibaren araştırmalar yapılmış ve dil kuralları tespit edilmeye başlanmıştır. Sarf ilmi de bu çalışmalar neticesinde ortaya konulmuş bir ilimdir. Bu ilim ilk başta nahiv ilmi konuları içerisinde ele alınırken daha sonraki dönemlerde müstakil bir ilim hüviyetine bürünmüştür.

Sarf ilminin konusu iştikaka konu olan mutasarrıf / çekimli fiiller ve murab yani değişken isimlerdir. Dolayısıyla asvat/sessel, edatlar ve diğer mebni olan yapılar sarfın konusu dâhilinde değildir. Ayrıca kaidelerinin temellendirilmesindeki ana referans kaynakları Kur’ân-ı Kerîm, kırâat vecihleri, Arap dil kullanımları ve diğer istişhat malzemeleridir. Öncelikli amacı Kur’ân-ı Kerîm’i tahrif ve tağyire karşı korumak ve fasih Arap dilini bozulmaya karşı muhafaza etmektir. Bidayette Sarf ile nahiv beraber ele alınırken Basra ve Kûfe dil ekollerinin tebarüzünden sonra Kûfe’de başlamak üzere ayrı bir ilim dalı olarak gelişmeye ve tedvin edilmeye başlanmıştır.

Fiilin çatı ve iskeleti, tahfff ve teşdîd, etken-ettirgen ve edilgenliği, ibdâl, nakil ve hazif gibi i’lâl durumları ve bunlarla alakalı bağlam, dizim, edâ boyutları, sarf ve kırâatın ortak alanıdır. Sarfın yaklaşımı kıyâs ağırlıklı, kırâatın ise sened ağırlıklıdır. Nitekim sarfî kaidelere uymayan bazı vecihler arka planda Arap dilinin tarihî bazı lehçât ve lügatlere işaret etmekle beraber kurrânın sened ve naklî öncelemelerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere Arap dilbilimi muvacehesinde kırâatta var olan vecih farklılıkları, âyetin mâna boyutunda tezat teşkil etmemekte aksine ayrı bir zenginlik ve enginlik katmaktadır.

Sarf ilmi, kelimenin yapısıyla alakalı olup bu yapı manayı etkilemektedir. Bir kelimenin morfolojik yapısı ve bünyesi o kelimenin anlamını göstermekte ve etkilemektedir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in bir âyetindeki bir kelimedenden derin ve ince manalar anlaşılabilir. Bu da bu ilmin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in tefsirinde sarf kurallarını önemli kılan en önemli etkenlerden biri lafızdaki yapısal farklılığın âyetin irâbını ve manasını etkilemesidir. Cümle düzeyinde bu yapılar, bazı mana farklılıklarına da sebep olmaktadır. Ayrıca tefsir ilmi ile ilgili yapılan tanımlarda, sarfın bazı özelliklerinin öne çıkarılması bu iki ilim arasında güçlü bir bağın olduğunu göstermektedir.

Arapça bir cümlede genel geçer dilbilgisi kurallarına uyulmaması ve gramerin gereklerine uygun olarak akışın olmaması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu durum, Kur’ân-ı Kerîm’in i’câz yönlerini açıklamada yardımcı olan faktörlerdendir. Zira Kur’ân-ı Kerîm yapılarından bazılarının ilk bakışta gramer veya morfolojik kuralı ihlal ettiği zannedilse de iyice düşünüldüğünde âyetlerin siyâk ve sibâkından bunun büyük bir maksat ve gaye için olduğu açıkça anlaşılacaktır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’in dil üslubu bütün lehçeler, dilsel kullanımlar ve lügatlerin fevkindedir.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazarlar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazarlar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

⁶³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/58; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu’l-darab min lisâni’l-‘arab* (ciltleri birleştirilmiş hali), thk. Receb Osman Muhammed, Abduttevvâb Ramazân (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1998), 1/174.

- 3. Etik Beyan:** Yazarlar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir
- 4. Yazar Katkısı:** MMH: Giriş, 1., 2., 3., 5. Bölüm ve Sonuç; MŞH: Giriş, 4., 5. Bölüm ve Sonuç.

Kaynakça

- 'Ak, Hâlid b. Abdirrahmân. *Usûlu't-tefsîr ve kavâ'iduh*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994.
- 'Âyid, Sâlih b. Huseyn. *Nazarât luğaviyye f'il-Kur'âni'l-Kerîm*. Suudi Arabistan: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 3. Basım, 2004.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdusselâm Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1949.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İ'lâmu'l-muvakki'în 'an Rabbi'l-'Alemîn*. thk. İsmâuddîn es-Subâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994.
- Curcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemu Te'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fedîle, ts.
- Decnî, Abdulfettâh. *fî's-Sarfi'l-'Arabî*. thk. Abdusselâm Hârûn. Kuveyt: Mektebetu'l-Felâh, 2. Basım, 1983.
- Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât. *el-İnsâf fî mesâilil-hilâf beyne'n-nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'arab(ciltleri birleştirilmiş hali)*. thk. Receb Osman Muhammed, Abdu'ttevvâb Ramazân. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998.
- Enîs, İbrâhîm. *Delâletu'l-elfâz*. Mısır: Mektebetu'l-İncelû, 7. Basım, 1992.
- Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu's-Şâfiye*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Bayrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed. *et-Tekmile*. thk. Hasan Şazelî Ferhûd. Suudi Arabistan: Câmî'atu'r-Riyâd, 1981.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Kitâbu'l-muzekker ve'l-muennes*. thk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ. Haleb: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1345.
- Hassân, Temmâm. *el-Luğatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Ürdün: Dâru's-Sekâfe, 1994.
- Hassân, Temmâm. *el-Usûl*. ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1401.
- Helvânî, Muhammed Hayr. *el-Mufassal fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî*. Bayrut: Muessesetu'r-Risâle, 1979.
- Hindâvî, Hasan. *Menâhucu's-sarfiyyîn ve mezâhibuhim fî'l-karneyn es-sâlis ve'r-râbi' mine'l-hicre*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Husran, Abdullah. *Merâhilu tetavvuri'd-dersi'n-nahvî*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rife el-Câmî'iyye, 1993.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Munsif fî şerhi tasri'î'l-Mazinî*. thk. İbrahim Mustafa, Emin Abdullah. Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *et-Tasri'î'l-Mulûkî*. thk. Deyzîra Sekâl. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukâşe. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. 'Îmâd Tayyâr vd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2017.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'l-Kâfiye eş-şâfiye*. thk. Abdulmun'im Ahmed Herîdî. 4 Cilt. Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, 1982.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi'lu'l-mekâsid*. thk. Muhammed Kamil Berekât. Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1967.
- İbn 'Uşûr, Ali b. Mu'min. *el-Mumti' fî't-tasri'îf*. thk. Fahrüddin el-Kabâve. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'rife, 1987.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali el-Becâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- İbnu'l-Hâcib, Osmân b. Ömer. *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-tasri'îf*. thk. Hasan Ahmed Osmân. Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995.
- İbnu'l-Kiftî, Cemâluddîn. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fî'n-nahv*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Kudat, Aydın. *el-Behiyye fî'l-'ileli'n-Nahviyye ve alakatihâ bi'd-dirâsâti'n-nahviyye*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Kudat, Aydın. *Kirâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Hafnavî - Mahmûd Hâmid Osman. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Lugavî, Ebu't-Tayyib. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.

- Mukerrem, Abdu'l-Âl Sâlim. *el-Halkatu'l-mefkûde fi'n-nahvi'l-'Arabî*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993.
- Mübârek, Mâzin. "Sarf ilminin tarihi ve kavramları üzerine". çev. Rifat Akbaş. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019), 253-275.
- Sâkî, Fâdil Mustafâ. *Aksâmu'l-kelâmi'l-'Arabî min haysu's-şekl ve'l-vazîfe*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1977.
- Sâlih, Subhî. *Dirâsât fi fikhî'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 12. Basım, 1994.
- Sevdi, Ali. "Lahn ve Tashih Literatürüyle İlgili Eserlerin Teşekkülü ve Arap Dilindeki Yeri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2023), 211-237.
- Sevdi, Ali. "Arap Dili Literatüründe Şiir Perspektifinde Taşhîf Ve Tahrîf". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 604-626.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Suleym, Ferîd b. Abdilazîz. *el-Hilâfu't-tasrîfî ve eseruh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: dirâse tahlîliyye*. Suudi Arabistan: İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1426.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 1995.
- Ülgen, Emrullah. "Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2016), 101-116.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2009.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zubeydî, Muhammed b. Hasan. *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 1984.